

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ (2002-2023)

Turkey-Saudi Arabia Relations During the AK Party Period (2002-2023)

Muhammed AKSU* – Nazım FATSA**

Öz

Orta Doğu’da siyasi, ekonomik ve yüz ölçümü olarak en büyük olan ülkelerden biri Suudi Arabistan’dır. Suudi Arabistan Türkiye ilişkileri bölgesel ve uluslararası arena için önem teşkil etmektedir. 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti) iktidara gelmesiyle başta komşu ülkeler olmak üzere, sıfır sorun politikası güdülmüş ve proaktif bir dış politika izlenilmeye çalışılmıştır. Bölgedeki terör eylemleri sebebiyle öncelikli olarak terörle mücadele alanında masaya oturan iki ülke, Kral Faysal’ın ilk resmi ziyaretiyle ilişkilerini kuvvetlendirmişlerdir. Türkiye’nin bölgesel askeri gücü, Riyad yönetimine ekonomik, siyasi ve askeri alanda yapılacak iş birlikleri konusunda güven vermiştir. Fakat Türkiye’nin Mısır’da darbe ile devrilen seçilmiş lider Mursi hassasiyeti, iki ülke arasında Müslüman Kardeşler ekseninde görüş ayrılığı yaratmış, Riyad’ın Libya’da Hafter güçlerine verdiği destekle bu tutum devam etmiştir. Arap Baharı’nın başlamasının ardından iki ülke arasında uyumun gözlemlendiği diplomatik ilişkiler genel olarak olumlu yönde seyretmiştir. Ancak Ekim 2018’de Cemal Kaşıkçı’nın Suudi Arabistan’ın İstanbul’daki başkonsolosluğunda öldürülmesi, ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Yaklaşık üç yıl süren olumsuz ilişkiler 2021 itibarıyla yeniden düzelmeye başlamıştır. Bölgesel ve

ABSTRACT

Saudi Arabia is one of the largest countries in the Middle East in terms of political, economic and area. Saudi Arabia-Turkey relations are important for region. In 2002, the Justice and Development Party (AK Party) came to power and adopted a zero problem policy with neighbouring countries, tried to pursue a proactive foreign policy. Due to the terrorist attacks, each country first came together in the field of counter-terrorism and strengthened relations with the first official visit of King Faisal. Turkey’s regional military power gave Riyadh confidence in many ways. However, Turkey’s sensitivity towards the elected leader Morsi, created a difference of opinion between the two countries on the Muslim Brotherhood axis, and this attitude continued with Riyadh’s support for Haftar forces in Libya. After the Arab Spring, diplomatic relations between two countries were generally positive. However, the murder of Jamal Khashoggi in the Saudi consulate in Istanbul in October 2018, brought relations to a breaking point. Negative relations started to improve again as of 2021. If the two countries, which are important powers in the regional and international arena, continue their “strategic partnership” with a “win-

* Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, aksumhammed@outlook.com, ORCID: 0000-0002-4672-1343.

** Bilim Uzmanı - Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, nazimfatsa@gmail.com, 0000-0001-9680-617X.

uluslararası arenada önemli güç olan iki ülkenin “kazan kazan” politikası ile “stratejik ortak”lıklarını devam ettirmesi birçok konuda kazanım elde etmelerine olanak tanyacaktır.

Bu çalışmada Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri kronolojik olarak incelenmektedir. Karşılıklı olarak ilişkilerin ele alındığı çalışmada iki ülke arasındaki olumlu ve olumsuz yaşanan değişim ve dönüşümlere yol açan koşullar irdelenmiştir. Belirtilen incelemeler neticesinde iki ülkenin “kazan kazan” politikası ile hareket ederek ortak çıkarlarını muhafaza etmelerinin gerekliliği üzerinde durulmuş olup, Orta Doğu'nun iki önemli aktörü olan Türkiye ile Suudi Arabistan'ın ortak bir pakt oluşturmaları önerisi getirilmiştir. Ayrıca bu makale nitel bir araştırma örneği olup çalışmada tarihsel araştırma yöntemleri, betimsel araştırma metodları ve belgeye dayalı veri analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Suudi Arabistan, Ak Parti, Orta Doğu

win” policy, it will allow them to make gains in many areas.

In this study, Turkey-Saudi Arabia relations during the Justice and Development Party period are examined chronologically. In this study, the conditions led to the changes and transformations between two countries are analysed. As a result, it is emphasised that the two countries should act with a “win-win” policy and preserve their common interests, and it is suggested that Turkey and Saudi Arabia should form a common pact. In addition, this article is an example of qualitative research and historical research methods, descriptive research methods and document-based data analysis were used in the study.

Keywords: Turkey, Saudi Arabia, AK Party, Middle East

1. GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nin bakiyesi üzerinde vermiş olduğu kurtuluş mücadeleleri neticesinde 29 Ekim 1923'te kuruluşunu tamamlamıştır. 31 Aralık 2022 tarihli Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre Türkiye'nin nüfusu 85 milyon 300 bin kişidir. Başkenti Ankara, resmi dili Türkçe, para birimi Türk Lirasıdır. Yönetim şekli cumhuriyet, siyasal sistemi ise “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”dir. Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Dışişleri Bakanı Hakan Fidan Türkiye Suudi Arabistan Büyük Elçisi ise Fatih Ulusoy'dur. Türkiye jeo-stratejik bir konumda yer almaktadır. Ekonomisi tarım, tekstil, inşaat, turizme dayanmaktadır. 2019'da 2,35 trilyon dolar, 2020'de 2,4 trilyon dolar, 2021'de 2,65 trilyon dolar ve 2022'de ise 2,7 trilyon dolar reel gayri safi yurt içi hasılaya sahip olmuştur. Kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hâsıla ise 2021'de yaklaşık olarak 31.500 dolar olmuştur. Türkiye'nin komşuları ise Bulgaristan, Yunanistan, Ermenistan, Gürcistan, Irak, İran, Azerbaycan ve Suriye'dir.

Suudi Arabistan Krallığı 23 Eylül 1932 yılında İngiliz desteğiyle resmen kurulmuş olan bir ülkedir. Devletleşme aşamalarını 1992 yılında tamamladığını söylemek mümkündür. Suudi Arabistan yarımadasının en güçlü ve yüzölçümü olarak en büyük ülkesi, Suudi Arabistan Krallığıdır. Başkenti Riyad, resmi dili Arapça para birimi ise Suudi Arabistan Riyalı'dır. 2023 verilerine göre yaklaşık olarak 36 milyon nüfusa sahiptir. Suudi Arabistan yönetim sistemi krallık, Kral, Selman bin

Abdülaziz El Suud, veliht prensinin oğlu Muhammed bin Selman ve Türkiye Büyükelçisi ise Walid Bin Abdul Karim El Khereiji olan bir ülkedir. Geliri petrole ve dini turizme dayanan bir ülke konumundadır. 2019'da 1,61. trilyon dolar, 2020'de 1,54 trilyon dolar, 2021'de 1,59 trilyon dolar ve 2022'de ise 1,6 trilyon dolar reel gayri safi yurt içi hasılaya sahip olmuştur. Kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasıla ise 2022'de yaklaşık olarak 44.500 dolar olmuştur. Ülkenin komşuları ise Irak, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman ve Yemen'dir (CIA, 2023).

Türkiye ve Suudi Arabistan Birleşmiş Milletler, İslam İş Birliği Teşkilatı, Dünya Ticaret Örgütü, Ekonomisi Gelişmiş ve Gelişmekte Olan 20 Ülke (G-20), Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası örgütlere ortak üye ülkelerdir.

Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerin tarihsel perspektifte; kültürel, dinsel, stratejik ve iktisadi bağlarla şekillenmiş önemli bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. 2002-2023 dönemi iki ülke ilişkilerinde değişim ve dönüşümlerin en üst seviyeye seviyeye ulaştığı bir süreç yaşanmıştır. Türkiye-Suudi Arabistan bu dönem içerisinde başta bölgesel ve küresel olmak üzere birçok konuda iş birliği içerisine girmiş, ticaret hacimlerini artırmış ve karşılıklı üst düzey ziyaretlerle ilişkilerini güçlendirmişlerdir.

1955 yılında yapılan Bağdat Paketi'nin ardından Orta Doğu'da Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri pasif bir şekilde seyretmiştir, Türk Devleti'nin itibarını zedeleyen paktın ardından, Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Turgut Özal hükümetleri sürecine kadar, özellikle harekât nedeniyle Batılı devletlerin tepkisini çeken Türk Hükümetleri, Orta Doğu ülkeleri ile bölge genelinde ortak çıkarlarda buluşmuş ve süreç Özal hükümetleri döneminde daha da aktif ele alınmıştır. Özal hükümetleri sürecinde ikili ilişkilerin maksimum seviyeye ulaştığını söylemek mümkündür. Özal'ın takip ettiği ekonomi temelli dış politika, yakaladığı pozitif ivme ile birlikte Orta Doğu'da Filistin Devleti'nin tanınmasından şah yönetimi sonrası İran İslam Devleti ile iyi ilişkiler yürütülmesine kadar yaşanan süreçle kendini güçlendirmiştir. Ancak Özal hükümetleri sonrasında yine 1980 öncesi süreçte olduğu gibi ilişkiler seyretmiştir. Osmanlı döneminde Mekke'de inşa edilen Ecyad Kalesi'nin Ocak 2002'de Suudi yetkililer tarafından yıkılması, Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerini iyice gerginleştirmiştir (Tüylüoğlu, 2019, s. 16). Adalet ve Kalkınma Partisinin (Ak Parti) Türkiye'de iktidara gelmesi hem dış politikada hem de iç politikada önemli değişikliklere kapı aralamıştır. Türkiye uzun bir aradan sonra tek bir siyasi partinin iktidara geldiği süreci yaşamış, koalisyon hükümetlerinin getirmiş olduğu bazı siyasi, ekonomik ve sosyal istikrarsızlıktan kurtulmuştur. Ak Parti hükümetleri, iktidara gelişleriyle birlikte Türkiye'nin uluslararası politikalarını revize etmiştir.

Bu bağlamda Türkiye Orta Doğu'da daha aktif bir rol oynamış başta Suudi Arabistan olmak üzere İslam ülkeleriyle yakın ilişkiler ve iş birlikleri içerisine girmiştir.

Türkiye ve Suudi Arabistan, terörle mücadele, ekonomik istikrar gibi birçok konuda antlaşmalar imzalamıştır. Özellikle Irak ve Suriye'deki çatışmalar sürecinde ortak güvenlik kaygısı taşınmış, başta istihbarat paylaşımı ile bu doğrultuda ortak politikalar uygulamaya başlamıştır. Bu dönem içerisinde iki ülke arasındaki olumlu ilişkileri sekteye uğratan, ilişkilerin askıya alınmasına sebep olan birkaç olay bulunmaktadır. Suudi Arabistan'ın Katar'a saldırmasında Türkiye'nin Katar tarafında yer alması, Mısır'daki Müslüman Kardeşler nezdindeki farklı politikalar ile Ekim 2018'de Suudi Arabistan'ın İstanbul konsoloslüğünde Suudi Arabistan uyruklu Cemal Kaşıkçı'nın Suudi yetkililer tarafından öldürülmesi ipleri iyice germiştir. Türkiye ve Suudi Arabistan ilişkileri 2018 yılında ilişkilerde yaşanan olumsuz durumun pik yapmasından yaklaşık üç sene sonra, stratejik rekabetten ziyade "güçlü stratejik iş birliğine" evrilmiş ve hâlihazırda iki ülke arasında karşılıklı güven eksenli iş birliği tekrardan kurulmuştur.

Bu çalışma Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerini (2002-2023) irdelemeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışma Giriş, Osmanlı İmparatorluğu-Mekke Şerifliği İlişkileri (1745-1918), Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (1923-2002), Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye Suudi Arabistan İlişkileri (2002-2023) ve Sonuç kısmından oluşmaktadır. Çalışmanın mihenk taşı oluşturulan Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (2002-2023) başlığı altında Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri ve yaşanan olaylar kronolojik olarak izah edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışma nitel bir araştırma olup, tarihsel araştırma yöntemleri ve betimsel araştırma metotları kullanılmıştır.

2. OSMANLI İMPARATORLUĞU-MEKKE ŞERİFLİĞİ İLİŞKİLERİ (1745-1918)

Osmanlı İmparatorluğu döneminde özellikle 1780-1800 yılları arasındaki çözüme dönemi Osmanlı halifeliğinin Arap dünyasında zayıflamasına sebep olmuş, Osmanlı hanedanının evrensel halifelik iddiası özellikle İran'ın Sünni idareciler ile yönetilmesiyle daha da güçlenmiştir. Fakat Osmanlı'nın halifelik iddiası bütün Arapları kendi etrafında bir araya getirmek konusunda başarılı olamamış, özellikle bağımsız Arap kabileleri içinde etkili olan Necd Vahhabileri Yemen'deki isyanlarla birlikte çöküş döneminde anti-Osmanlı hareketinin tetikleyicisi olmuşlardır (İnalçık, 1986, s. 211).

Suudi Arabistan'ın temel dayanağı Vahhabi anlayışdır. Bu anlayışın temelleri 1730'lu yıllarda ortaya çıkmış olan Vahhabi hareketidir. Suud ailesince 1745 yılında Vahhabi anlayışı benimsenmiştir. Akabinde ise Arabistan Yarımadası'nda bulunan Necid bölgesinde iki ailenin dayanışması sonucunda anlayış önemli bir siyasi güce dönüşmüştür. Suud ailesi bu süreç içerisinde Vahhabi anlayışının temsilcisi konumuna gelmiş, gün geçtikçe yarımada üzerinde önemli bir figür olmuş ve Osmanlı'dan bağımsız kendi düşünce ve inançları doğrultusunda yeni bir devlet kurmayı temel şiar edinmiştir. Bölgedeki eylemsel hareketlerden olan Vahhabilik, 19. yüzyılın başlarında Hicaz'ı işgal ederek, Mekke ve Medine'yi ele geçirmiştir. Tüm Müslüman devletler tarafından kınanan ve Orta Arabistan'a geri püskürtülen Vahhabiler, 1821 yılında Türki bin Abdullah tarafından tekrardan toplamış ve Riyad merkezli bir Vahhabi devletini ilan etmişlerdir (Koloğlu, 2007, s. 99). Osmanlı Devleti ise bu yeni harekete karşı birtakım tedbirler almıştır. 1765'te İbni Suud'un vefat etmesinden sonra yerine oğlu Abdülaziz liderlik etmiştir. Abdülaziz öncülüğündeki isyanlar neticesinde 19. yüzyılın başlarında Hicaz bölgesi dâhil olmak üzere Arabistan Yarımadasının büyük bir bölümü Osmanlı'nın elinden çıkmıştır. Ancak Osmanlı bu isyanlar karşısında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiş ve akabinde Mehmet Ali Paşa liderliğindeki güç, kısa süre içerisinde Hicaz'ı tekrardan ele geçirerek Vahhabi güçlerini dağıtmıştır. Birtakım Vahhabi liderleri ise derdest edilerek başkent İstanbul'a gönderilmiş ve Osmanlı Devleti'nce bu isyancılar idam edilmiştir (Ayhan, 2010, s. 27).

Askeri tedbirlerle Osmanlı Devleti'ne tabii kınanan bu devlet, 1891 yılında dağılmıştır. Fakat 1902 yılında II. Abdülaziz bin Suud tarafından tekrardan kurulmuştur. Osmanlı Devleti giderek güç kaybeden bir konumda olduğundan ötürü, bu fiili husus karşısında Riyad kaymakamı olarak Abdülaziz'in babası Abdurrahman'ı atayıp bu durumu çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Balkan Harpleri sırasında Necid Emiri ve Vahhabi İmamı Abdülaziz bin Suud, bölgede Osmanlı'nın askeri günün zayıflamasını fırsat bilerek 1913'te Hassa'yı (idari merkez) ele geçirmiştir. Hassa'yı ele geçirdikten sonra ise İngilizlerle iş birliği içerisine girmiş ve bunun akabinde ise İngilizlerle bir antlaşmaya varmıştır. Antlaşmanın neticesinde ele geçirdiği topraklar kendisinde kalmış buna karşılık olarak ise Hicaz bölgesine saldırmayacağı ve İngiliz yanlısı bir politika güdeceği taahhüdünü vermiştir. Birinci Dünya Harbi neticesinde Osmanlı Devleti yenilmiştir. Abdülaziz bu durumu fırsat bilerek Hicaz'a saldırarak ele geçirmiştir. Akabinde ise 1924 yılında kendisini "Hicaz ve Necid Kralı" olarak ilan etmiştir. 1921-1926 yılları arasında Mekke Şerifi Hüseyin ile bir savaşa girmiş sonucunda ise Arabistan Yarımadası'nın büyük bir bölümünü kapsayan bir devlet kurmuştur. 1927 yılında İngilizlerce bağımsızlığı kabul edilmiş 1932 yılında ise ülkenin ismi "*Suudi Arabistan Krallığı*" olarak değiş-

tirilmiştir. (Lewis, 2021, s. 428-435). Ezcümle Suudi Arabistan Krallığı Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele edilerek kurulmuş olan bir Arap devletidir.

3. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ (1923-2002)

Mart 1924'te hilafetin kaldırılmasının hemen ardından 7 Mart 1924'te Şerif Hüseyin kendisini halife ilan etmiştir. Bu duruma sert tepki gösteren Necd bölgesindeki Suudiler, Taif ve Mekke'ye saldırarak buraları kendi kontrolleri altına almışlardır. Kahire'de ve Mekke'de düzenlenen halifelik konulu konferansların ardından Suudiler, 1926 yılında Türkiye tarafından bağımsız bir ülke olarak tanınmışlardır. İki ülke arasındaki ilk resmi ziyaret Suudi Arabistan tarafından 1932 yılında Türkiye'ye yapılmıştır (Umar, 2010, s. 71). 1930-40 yılları dönemi iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması için önem teşkil etmiştir. Bu hususta ise Mustafa Kemal Atatürk'ün özellikle diğer devletlerin iç işlerine karışmayarak yürüttüğü dış politika etkili olmuştur. 1940-50 yılları arasında -ikinci dünya savaşı sonrası süreçtir- Türkiye başta enerji ihtiyaçlarını gidermek için ilişkilerini ticari boyutta artırmıştır. 1960-80'li süreçte petrol ihtiyacı Türkiye için önemini devam ettirmiş, iki ülke arasında diplomatik ziyaretler ve iş birlikleri yapılmıştır.

1983'ten sonraki süreçte, Turgut Özal hükümetleri iç ve dış siyasete önemli değişikliklere imza atmıştır. Bu doğrultuda başta Orta Doğu ülkeleri olmak üzere Müslüman ülkelerle ilişkilerde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özal hükümeti yeni geçilen ihracata dayalı ekonomik kalkınma modelinde başarılı olabilmek ve Türkiye'nin petrol ihtiyacını güvenli bir şekilde sağlayabilmek için, Suudi Arabistan ile ilişkilerde olumlu yaklaşımlar sergilemiştir. Bu politika değişimi iki ülke arasındaki ilişkilere kısa süre içerisinde yansımıştır. Bu doğrultuda 1984'de dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Suudi Arabistan'a ziyaret gerçekleştirmiş akabinde ise Suudi Arabistan Veliht Prensi Abdullah yine aynı yıl içerisinde Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir. 1985'te ise Başbakan Turgut Özal Suudi Arabistan'a ziyarete gitmiştir. Bu olumlu ilişkiler neticesinde Türkiye'deki gecekondular ve ikinci Boğaz Köprüsü projeleri için 200 milyon dolarlık krediye 50 milyon dolar daha ilave edilmesi, Suudi Arabistan'a yapılan müteahhitlik yatırımlarında ödemelerde kısıtlamaya gidilmemesi ve Bulgaristan'daki azınlık Türklere destek verilmesi konularında anlaşmalara varılmış ve iki ülke arasında olumlu havalalar esmiştir (Bostancı, 2017, s. 110-112).

Birinci Körfez Savaşı sırasında önemli politika ayrılıkları meydana gelmiş ve bu durum iki ülke ilişkisi içerisinde önemli bir kırılma meydana getirmiştir. Ame-

rika Birleşik Devletleri siyaseti ve Birleşmiş Milletler kararları paralelinde kararlı bir tavır takınan Türkiye, Suudi Arabistan'ın güvenini kazanmıştır. Soğuk Savaş siyasetinin de sona ermesiyle beraber, iki ülkenin dış politikasında paralellikler oluşmuştur. Türkiye'nin Saddam Hüseyin karşıtı siyaseti neticesinde yaşamış olduğu mali kayıpları gidermek için Suudi Arabistan Türkiye'ye 1,2 milyar dolar, Türk Savunma Fonu'na da 1 milyar dolar değerinde petrol hibe etmiştir. İkili ilişkilerin geliştiği, değiştiği ve dönüştüğünün bir göstergesi olarak Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 1993'te Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir. Türkiye'nin iç siyasetinde 1990'lı yıllarda yaşanan olumsuz gelişmeler dış politikaya da tesir etmiştir. 1996'da iktidar olan Çiller-Erbakan koalisyonu sürecinde söylemsel olarak dış politikada birtakım gelişmelerin olduğu görülmüştür. Ancak 28 Şubat sürecinde ise Suudi Arabistan-Türkiye ilişkilerinde gergin bir sürecin oluştuğu görülmüştür. Bu süreci iyice de gerginleştiren durum ise, Osmanlı döneminde yapılan Ecyad Kalesi'nin Suudi yetkililer tarafından yıkılması olmuştur (Özev, 2016, s. 20).

Türkiye'den her yıl binlerce Müslüman dini vecibelerini yerine getirmek için Suudi Arabistan'a gitmektedir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan bu yana vatandaşlarının sorunsuz bir şekilde ilgili vecibelerini ifa etmek için gittikleri kutsal mekânın bulunduğu Suudi Arabistan'da herhangi bir zorlukla, sorunla karşılaşmaması için Suudi Arabistan ile ilişkilerini geliştirme eğiliminde olmuştur. Buradan da sadece Türkiye, Suudi Arabistan ile salt vatandaşların sorunsuz bir şekilde belirtilen dini vecibe ile ilgili ilişki kurduğu sonucu çıkmamalıdır. Zira Türkiye, gerek jeo-stratejik konumu, gerekse bölgenin etkin ve güçlü bir ülkesi konumundadır. Orta Doğu bölgesinde yaşanan sorunlar hem Türkiye'yi hem de Suudi Arabistan'ı etkilemektedir. Bu netice ile iki ülkenin ortak çıkarlar çerçevesinde politikaları üretmek hareket etmesi "kazan kazan" politikası sonucunu getirmektedir. Aksi durum ise çalışmanın ilerleyen sayfalarında görüldüğü üzere 2018-2023 yılları arasında yaşanan hususları gözler önüne sermektedir.

4. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ (2002-2023)

Özellikle 11 Eylül 2001'deki saldırıların sonrasında değişen Körfez ülkeleri perspektifi, öncesinde tercih edilen Avrupa ve ABD yatırımlarını sonrasında diplomatik gerginliklere bırakıp, yönünü Türkiye kutbuna çevirmiştir. Buna dair Türkiye'nin ABD ile 2003 Irak işgali döneminde işbirliği yapmayı reddetmesi, Körfez ülkelerinin geçerli nedenleri arasında sayılması olağandır (Habibi, 2023, s. 2). Irak'ın işgali ile değişime uğrama eğiliminde olan Türkiye ve Orta Doğu ilişkileri,

özellikle Osmanlı döneminin denge unsurunu en öne alan dış politikasına tekrar başvurmanın, bir müddet de olsa bölgede rahatlamasını yaşamıştır. 2003 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'ı işgal etmesi bölge açısından birçok endişenin yanında yeni bölgesel algılar da yaratmıştır. Türkiye kendi sınırları içerisinde çok kritik konularla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Özellikle Türk dış politikası sınır güvenliğini, komşularıyla iyi ilişkilerini ve bölgesel istikrarı sağlamak için bölgeyle yakından ilgilenmek durumunda kalmıştır. Bunun yanında Suudi Arabistan, ABD ile sadık bölgesel ortaklığını kanıtlamak zorunda olmuştur. İran için bu durum Suudi Arabistan ile olduğundan daha karmaşık bir hal almıştır. Çünkü bir tehdit durumu olan ABD'nin Irak'ı askeri olarak işgal etmesi, potansiyel olarak da bölgedeki ülkelerin çoğu için bölgesel tehdit olma özelliği taşımıştır. Fakat ortada fırsata dönüştürülebilecek bir kriz durumu söz konusu olmuştur. Bunların tamamı bir araya getirildiğinde Irak'ın işgalinin bölgedeki dengeleri önemli ölçüde değiştirdiği ve bölgesel güçlere yeni roller yüklediğini iddia etmek olağandır (İnan, 2023, s. 51).

Türkiye'nin bölgedeki kritik gelişmelerde taraf olmasını bekleyen dinamikler, yeni iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin siyasal ve askeri alanda kendi sınırlarında belirleyici, sınır ötesinde ise arabulucu olması durumu ile Orta Doğu'da daha beklenmedik bir Türkiye stratejisi ile karşılaşmışlardır. Bu bağlamda bölgede meydana gelen ve çeşitli güvenlik etkenleriyle sonuçlanan bölgesel güvenlik durumlarının yeni sonuçları hem Türkiye'yi hem de Suudi Arabistan'ı etkilemiştir. Hem Türkiye hem Suudi Arabistan 2003'teki ABD işgalinin neticelerinden endişe duymaları sebebiyle, Irak'ın toprak bütünlüğüne ilişkin tedirginlikleri paylaşmış ve İran'ın bölgede etkisinin artması iki ülke açısından problem teşkil etmiştir. Aynı zamanda Lübnan'ın tutumu da farklı olmamıştır. Bu bağlamda Suudi Arabistan 14 Mart İttifakı'na destek vermeye devam ederken, Türkiye 14 Mart İttifakı ile 8 Mart İttifakı arasında arabulucu rolü oynamayı tercih etmiştir. (Ellithy, 2015, s. 59).

Özellikle 2003 döneminin öncesindeki ekonomik resesyonlardan çıkacağına inanılarak tek başına iktidar olan Ak Parti hükümetinden beklenen, bölgede ekonomik anlamda yapılacak herhangi bir harcamadan çok, taraflar arasında muhtemel arabuluculuğu ve iş birliğini geliştirici ve artırıcı adımlar atması olmuştur. Nitekim Türkiye'de yeni iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) bölgede değişen ve dönüşen koşullar içerisinde, bölgesel ülkelerle iyi ilişkiler kurmayı hedeflemiş bu bağlamda Suudi Arabistan ile Türkiye 2001-2003 yılları arasında yaşanan gelişmeler neticesinde ortak kaygılar taşımış, bu bağlamda da ikili ilişkileri geliştirme seyrine gittiklerini söylemek mümkündür.

Arabulucu özelliği ile birlikte düşmanlıktan daha çok devletlerarası yarış ve rekabetin dış politikada daha etkili olacağını düşünen Kral Abdullah, Mayıs 2005'te

Ankara ile birlikte Türkiye'deki özel ve kamu yatırımlarını desteklemek amacıyla bir fon kurmaya karar vermiştir. Fonun İstanbul Ticaret Odası ve Cidde Sanayi ve Ticaret Odası tarafından koordine edilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda iki devlet bölgesinde siyasi ve sosyal sorunların çözümü amacıyla kullanılacak bölge dinamikleri konusunda iş birliği yapmak için anlaşmaya varmışlardır. 12 Şubat 2005 tarihinde sınır ötesi terörle mücadele anlaşması imzalanmıştır. Bu sayede bölgesel siyasi, ekonomik ve kültürel sorunlara müdahalede Suudi seçkinleri Türkiye'nin askeri, siyasi ve ekonomik gücünden faydalanma adımı atmışlardır. İkili ilişkiler 2006 yılında Türkiye'ye yapılan ilk üst düzey resmi ziyaret ile birlikte daha da gelişmiştir. Ardından 2007 yılında Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesini kutlamak ve Orta Doğu barış süreci hakkında görüş alışverişinde bulunmak üzere gerçekleşen ziyarette Kral Abdullah, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından devlet şeref madalyası ile ödüllendirilmiştir. Bilhassa yapılan bu ziyarette iki ülke ilişkilerinin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesinin ehemmiyeti vurgulanmıştır (Ataman, 2012, s. 16) territories and natural resources, it is obvious that it will continue to preserve its geopolitical, geo-economic and geo-cultural importance in future. The assumption of King Abdullah as the ruler of the country provided an opportunity to restructure the country's foreign policy. The new king began to follow a more pragmatic, rational, interdependent, multilateral and multidimensional foreign policy. He pursues an active foreign policy required to be less dependent on a single state (the United States. Orta Doğu nezdinde değişen dengeler açısından en büyük güç unsurunun ekonomik alanda atılımlar olacağını ifade eden Ak Parti hükümeti, özellikle ithalat ve ihracatı canlandırıcı iş birlikleri ile Kral Selman yönetimindeki Riyad ile ilişkilerini daha da üst seviyeye taşımıştır. Bu bağlamda iç siyasette işbaşına geldiği dönemde verilen ekonomik vaatleri gerçekleştirmenin kolaylaşmasının yanında, bölgesel gerilimlerin masa başındaki uzlaştırıcı taraflarından biri olması rolü de oldukça pekiştirilmiştir. Türkiye'nin Orta Doğu'daki varlığını artırıcı politikalar üretmesi ve uygulaması ile birlikte Suudi Arabistan ile olan ilişkilerinin de kurumsal düzeye taşındığı görülmüştür. Bu bağlamda Kral Abdullah'ın liderliğindeki 2005-2015 yılları arasında Türkiye Suudi Arabistan ilişkileri üst seviyede olmuştur. 2005 yılında iki ülke arasında güven artırıcı politikalar uygulanmıştır (Görcüer ve Büyükbaş, 2022, s. 1993).

Suudi Arabistan Kralı Abdullah'ın 2006 ve 2007 yıllarında Türkiye'ye art arda yaptığı resmi ziyaretler, iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu gelişmeye başladığının göstergesidir. Bu resmi ziyaretler sürecinde iş birliği ve yatırım alanında 13 milyar dolara mâl olacak Saudi-German Hospital Şirketi'nin sağlık yatırımı ile birlikte, 30 bin kişiye istihdam sağlanacağını üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda iki devlet arşivleri arasında işbirliği yapılması, çifte vergilerin önlenmesi, karayolu yolcu ve

yük taşımacılığının düzenlenmesi konularında karşılıklı yatırım ve işbirliği anlaşmalarına imza atılmıştır (Ataman, 2009, s. 7). 8 Ağustos 2006'da (40 yıl aradan sonra) 300 kişilik üst düzey yönetici, iş adamı ile birlikte Kral Abdullah Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret dönemin gazetelerinde “*Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye Tarihi Ziyaret*” şeklinde manşetlerle haber yapılmıştır.

Uzun yıllar boyunca petrol güvenliği üzerine inşa edilmiş olan ABD ve Suudi Arabistan ilişkisi, 1979 İran İslam Devrimi ile sekteye uğramıştır. Sonrasında Washington, 1993'te İran ve Irak'a dair ikili bir çevreleme politikası uygulamıştır. Devamında ABD Orta Doğu'daki politikasını NATO müttefiki Türkiye, İsrail ve Suudi Arabistan üzerinden yürütmeye başlatmıştır. 11 Eylül'deki terör saldırılarının ardından politikalarını değiştiren ABD, Orta Doğu politikasını yeniden ele alarak Irak'ı işgal etmiştir. Aynı dönemde ABD'nin müttefiklerine bıraktığı Orta Doğu politikası, devamında İran'ın bölgesel bir güç olarak ortaya çıkmasıyla başarısızlığa uğramıştır (Ekşi, 2017, s. 149). Irkçı planları, devamında gelen yayılma politikaları sebebiyle olumsuz sonuçlanan İsrail ve Suudi Arabistan ilişkileri, 2006 Lübnan Savaşı'ndan sonra ve 2011'deki Arap Baharı'nın ardından giderek gerilemiştir. Aynı dönemde Davos krizi sonrasında gerilen Türkiye İsrail ilişkileri, Türk ve Suudi çıkarlarını masada bir araya getirmiştir (Siddiqa, 2019, s. 8). Bir yandan İslam medeniyeti rüzgârının devrim sonrasında sert esmesiyle İsrail için büyük tehdit teşkil eden Tahran'ın ve diğer yandan ise Irak işgali sonrasında sınırlarında gerilen terör unsurlarına müdahale ve gelişen sınır ötesi askeri gücü ile Ankara'nın, bölgede Riyad için tartışmasız belirleyici güç unsuru olduğunu söylemek mümkündür.

2009 yılı İsrail-Türkiye ilişkilerinin şekillenmesine sebep olan bir dizi olaya sahne olmuştur. İsrail'in Gazze'ye saldırısı ve arkasından gelen İsrail-Suriye barış görüşmelerinin askıya alınmasını, Türkiye'nin İsrail'e karşı tutumu nedeniyle sert eleştirileri takip etmiştir. 29 Ocak 2009'da Başbakan (dönemin) Erdoğan'ın, İsviçre'nin Davos kentinde düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'nda İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ile öfkeli bir tartışma yaşayıp sahnedan ayrılmasının ardından gerilen ilişkiler, 3 Şubat 2009'da dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Suudi Danışma Meclisi'nde yaptığı konuşmanın ana konusu olmuştur (Ulutaş, 2010, s. 6). Davos krizinden sonra Orta Doğu'da oyunun kilit aktörü olma yönde politikalar üreten Türkiye, ardından başlayacak olan Arap Baharı döneminde tüm Orta Doğu devletleri için politikası takip edilir bir devlet olma seyrinde olmuştur. Orta Doğu coğrafyasında batılı devletlerin seslerinin belirginleştiği bu dönemde bölgesel aktörlerin eksenini kendisine döndürmeyi amaçlayan Türk Hükümeti'nin, bilhassa Filistin meselesini her fırsatta canlı tutarak Orta Doğu devletlerinin birçoğunun desteğini almakta başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

12 Ocak 2010'da dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Uluslararası İslam'a Hizmet Ödülü'nü aldığı Kral Faysal Uluslararası Ödül töreninde yaptığı konuşmada, “yeryüzündeki sorunların birçoğunun aslının adaletsizlik ve mahrumiyetten kaynaklandığını, adaletsizliğin, Orta Doğu'da ve bilhassa Filistin'de yaşanan trajedilerin ana müsebbibi olduğunu, Türkiye'nin bölgedeki adaletsizliklere asla kayıtsız kalmayacağını” ifade etmiştir. “Orta Doğu'da dökülen kan ve gözyaşının yerini bilime, sanata, edebiyata, barışa, huzura, dayanışmaya ve paylaşmaya bırakması gerektiğinin” önemini vurgulamış ve mücadelede Türkiye olarak yalnız olmadığını bilmenin verdiği güvenden söz etmiştir (CNN, 2010, s. 1).

Temmuz 2013'te Mısır ordusu, Orta Doğu'da devlet başkanı seçilen ilk Müslüman Kardeşler mensubu olan Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin hükümetini darbe yaparak devirmiştir. Ardından Müslüman Kardeşler'e yönelik baskılar, Mursi'nin tutuklanması, örgütün illegal örgütler listesine alınması ve terör örgütü ilan edilmesi, Müslüman Kardeşler Hareketi'ni oldukça yıpratmıştır. Müslüman Kardeşler karşıtı cephede Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Kuveyt'in olması, ismi anılan devletlerin darbeden sonra oluşan yeni düzene milyarlarca dolarlık yardım sözü vermeleri Türkiye'nin Mısır'da oluşan yeni düzene bakış açısı ile tamamen zıt bir durum, bir politika sergilemiştir (Lacroix, 2018, s. 65). Mursi Hükümeti'nin devrilmesiyle Suudi Arabistan Müslüman kardeşler aktivistleri, Riyad yönetimine yönelik eleştirilerini kamuoyuna açıklamışlardır. Mısır'ın askeri liderliğindeki yeni hükümetine siyasi ve mali destek verme kararında olan Suudi yönetimi, 2014'ün başlarında yeni bir terörle mücadele yasasını kabul ederek, Müslüman Kardeşler'in yasaklı terör örgütü listesine alınması ile gerginliği tırmandırmıştır (Diwan, 2017, s. 61). Devrik ve yasaklı lider Muhammed Mursi, Türkiye gündeminde önemli bir yeri olan, demokratik Mısır değerlerinin en büyük darbelerine konu olmuş siyasal bir figür olarak kabul edilmiştir. Özellikle askeri darbelerle dönem dönem karşı karşıya kalan Türkiye, Mısır'daki darbeye tepki göstermiştir. Devrik Mursi hükümetine desteğini belirtmiştir. Fakat devam eden Arap Baharı'nın Orta Doğu'daki diğer devletler üzerindeki muhtemel etkisinden olsa gerek, Suudi yönetimi Müslüman Kardeşler konusunda Türk yönetimi ile aynı fikirde olmamıştır. Mısır'da Mursi Hükümeti'nin devrilmesini darbe olarak nitelendiren Erdoğan, Afrika Birliği'nde Mısır'ın üyeliğinin yaşanan darbe girişimi ile askıya almasını takdir etmiş, Türkiye'nin Mısır ve bölge ülkeleri için referans olduğunu ifade etmiştir (BBC, 2013).

Türkiye'nin, öncesinde ABD'nin IŞİD'e karşı çalışmalarına katılmama durumu, Musul'da rehin alınan Türkler konusunda kendini halife ilan eden ülkeyle anlaşma

yaptığı yönündeki yorumlara sebebiyet vermiştir. Fakat Türkiye, özellikle 2015'te Ankara'da 103 vatandaşının ölümüyle sonuçlanan canlı bomba eylemi de dâhil olmak üzere, tekrarlanan iç terör saldırılarına maruz kaldıktan sonra kısa sürede duruşunu değiştirmiştir. Ankara'nın kapılarını açtığı yaklaşık üç milyon Suriyeli mülteciye ve 2015'te Türk Hava Kuvvetleri tarafından düşürülen bir Rus jeti olayının ardından Moskova'nın tutumu sonrası turizmdeki düşüşe rağmen Türkiye, NATO ile olan ittifakını sürdürmüştür. Aynı dönemde 2015 yılında Suudi Arabistan'da IŞİD sempatisi taşıyan militanlar, Suudi Şii'leri hedef alan çok sayıda terör saldırısı düzenlemiştir (Phillips, 2011, s. 14). Özellikle ABD'nin bölge düzeyinde yapıcı çalışmasına dair strateji, İran, Suudi Arabistan, Türkiye ve Mısır arasındaki ilişkiler üzerinde olumlu etki yaratmıştır. Bundan dolayı IŞİD'in geri püskürtülmesi planları ortak masada daha da temel bulmuştur. Yapılan işbirliğinin etkili bir şekilde devam ettirilmesi amacıyla Suudi Arabistan, Türkiye, İran ve Mısır arasındaki ilişkiler, ABD'nin IŞİD'e karşı savaşta askeri koalisyonun lideri olmasından elde ettiği nüfuz sayesinde daha da güçlenmiştir.

Amacı bir yandan Suudi Krallığı'nın tedirginliklerini azaltmak bir yandan da Suudilerin desteğini almak olan Mursi, ilk resmi ziyaret olarak Suudi Arabistan'ı seçmiştir. Fakat Mursi'nin İran ile yapıcı ilişkiler kurmaya istekli görünmesi ve ardından 2012'de Tahran'a, Enver Sedat'tan sonra ilk resmi ziyareti gerçekleştirmesi, akabinde İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın Kahire'ye davet edilmesi, Suudilerin Mısır'daki darbeyi desteklemeleri için geçerli nedenleri arasında sayılmaktadır (Lacroix, 2018, s. 2). Bununla birlikte Ankara, darbe ile devrilen lider Mursi'nin yanında olması sebebiyle, Riyad ile aynı tedirginliği paylaşmamış, bunun da Suudi Arabistan ve Türkiye ilişkilerinin bozulma sürecine evrileceğinin bir göstergesi olduğunu ifade etmek mümkündür. Fakat Türkiye diyalog kapılarının kapanmaması, ilişkilerin askıya alınmaması için çabalar sarf etmiştir.

2015 yılında vefat eden Suudi Kralı Abdullah bin Abdulaziz için Türkiye, ülke genelinde bir günlük milli yas ilan etmiş ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, kralın cenaze törenine katılmak için aynı gün bizzat Suudi Arabistan'a gitmiştir (Anadolu Ajansı, 2015, s. 1). Türkiye için Kral Abdullah sonrasında Suudi yönetimi ile yeni bir dönemin açılması söz konusu olmuştur. Bu bağlamda darbe karışıklığını birçok kez dile getiren Ankara, Kahire ve Tahran yakınlaşmasını dönemin gerekli kıldığı bir Mısır dış siyaset stratejisi olarak değerlendirerek, Riyad yönetimi ile ikili ilişkileri sürdürme çabasının sürekli vurgusunu yapmıştır.

Suudi Arabistan ve Orta Doğu'daki bölgesel ortakları, özellikle Suriye iç savaşı ardından bozulan dengelerle Orta Doğu'da yeni oluşan siyasi düzene ayak uydurmak durumunda kalmıştır. Bölgede artan İran etkisi Arap olmayan devletlere göz-

leri çevirmiş, bölgesel koordinasyon ve Arap-Türkiye ortak adımları daha da önem kazanmıştır. Yemen'deki vekâlet savaşlarında İran, Irak, Suriye, Bahreyn gibi ülkelerin ayrılıkçı gruplar aracılığıyla Suudi Arabistan'a karşı mücadele bölgede Riyad yönetimini Ankara'ya daha da yakınlaştırmıştır (Gul, Abbasi, ve Haider, 2021, s. 26). Mursi yönetimin Ahmedinejad ile yakınlaşmasını kendisi için tehlike olarak gören Suudi Arabistan için, Türkiye ile hemfikir olmama dönemi Yemen konusunda net bir şekilde sona ermiştir. Şüphesiz Tahran'ın Yemen'de Husi isyancılarına verdiği destek, Riyad yönetiminin yanında olan Ankara için Kral Selman dönemi ile yeni bir fasıl açmıştır. İran'ın Husi isyancılarına verdiği desteğe karşı olan ve Yemen'de İran'ın dört Arap şehrini ele geçirmesi tedirginliği yaşayan Kral Selman yönetimi, Yemen'e dair dış politika stratejisini yeniden yapılandırmıştır. Bunun ardından ABD onayı alınmadan on üyeli koalisyon güçleri desteği ile Husi mevzilerine hava harekâtı gerçekleştirilmiştir. Selman ve ona bağlı koalisyon üyelerinin bu hareketi Yemen direnişçilerini daha da güçlendirmiştir. Öte yandan Riyad ile aynı tarafta olan Ankara'nın, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Katar Emiri Hamid bin Halife El Tani ile sıcak ilişkiler yürüten Selman'a bölgede verdiği destek ile ilişkileri olumlu hale getireceğine inancı artmıştır (Shoaib, 2015, s. 70).

Kral Selman döneminde iki ülke arasında artan iş birliği, 14 Nisan 2016 tarihinde İstanbul'da imzalanan Suudi-Türk Koordinasyon Konseyi kuruluş tutanağını ile zirveye ulaşmıştır. Riyad ve Ankara arasında yapılan beşinci zirvenin ardından gelen bu adımın önemi, her iki ülkenin de bölgedeki pek çok konu ile ilgili öngörü ve hedeflerinin ortak olmasıdır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Körfez turuna başlamadan önce İstanbul Atatürk Havalimanı'nda düzenlediği basın toplantısında; *"Türkiye'nin Suudi Arabistan ile ilişkilerine stratejik bir açıdan baktığımızı"*, özellikle de *"Suudi Arabistan'ın güvenlik ve istikrarına büyük önem veriyoruz"* sözleriyle vurgulamıştır. Atılan imzalar birlikte iki ülke bakanlarının yıllık olarak bir araya gelmesine olanak tanımakta; ticari alışveriş hacmini arttırma çabaları önem kazanmaktadır. Güvenlik, askeri, siyasi, ekonomik, ticari, yatırım, enerji, eğitim, kültürel işler ve tıp olmak üzere çeşitli alanlarda ortak iş birliği projelerine odaklanılmıştır. Türk-Suudi Koordinasyon Konseyi'nin ilk oturumu, 7-8 Şubat 2017 tarihlerinde Ankara'da Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve ardından Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Âdil el-Cubeyr başkanlığında gerçekleşmiştir. El Cubeyr, Türk mevkidaşıyla birlikte düzenlediği basın toplantısında, iki ülkeden farklı sektörlerden 49'dan fazla kurumun katıldığı Suudi-Türk Koordinasyon Konseyi'nin ilk toplantısını *"yapıcı ve verimli"* olarak nitelendirmiştir. Suudi Arabistan ve Türkiye arasındaki askeri iş birliğine dair ise iş birliğinin mevcut olduğunu, Suudi Arabistan'ın Türkiye'nin terörle mücadele çabalarını desteklediğini ve Türkiye'nin de krallığın terörle mücadele çabalarını desteklediğini açıklamıştır. Türkiye Dışişleri

Bakanı, Türkiye'nin Körfez ülkelerinin, özellikle de Suudi Arabistan'ın güvenlik ve istikrarını kendi güvenlik ve emniyeti olarak gördüğünü belirtmiştir (Jawad, Abbas, ve Esmael, 2019, s. 2906). IMF ile sürekli olan ekonomik bağıni koparmasının birkaç yıl sonrasında Türkiye, özellikle Körfez ülkeleri nezdinde birçok ekonomik anlaşmaya imza atmış, 2014 yılından itibaren dönemin Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile başlayan yeni hariciye politikası süreci, kendini bu dönemden itibaren batı odağından bağımsız olarak yeniden dizayn etmiştir. Özellikle bu dönemde Arap Baharı etkisinin verdiği ayaklanmalar ve ardından güçlenen bölgesel terör unsurlarının etkilerinin en aza indirilmesi için askeri, ekonomik ve siyasi imzaların atıldığı söylenebilir. (Jawad, vd. 2019, s. 2916).

Ekim 2018'de İstanbul'daki Suudi konsolosluğunda, Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın öldürülmesi krizi, iki ülke arasındaki stratejik ilişkilerin geleceğini tehdit eden en ciddi krizlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Cinayetin ilk gününden itibaren Türkiye, olayın doğrudan bir siyasi krize dönüşmemesi için medya stratejisi aracılığıyla davayı uluslararasılaştırmaya çalışmıştır. Bu konuda özellikle ABD ve Avrupa başkentlerinden Ankara'ya destek gelmiş, bu da Riyad üzerinde baskı kurarak, Riyad'ın doğrudan Türkiye ile kriz yaşamasını zorlaştırmıştır (Jawad, vd. 2019, s. 2916). Türkiye tarafından cinayet ile ilgili gelen bilgilerde Erdoğan'ın ayrıntıları açıklamak konusundaki isteksizliği göze çarpmıştır. Fakat Muhammed bin Selman 24 Ekim'de yaptığı açıklamada; *"ülkesi ile Türkiye'nin arasını kimsenin açamayacağını"* ifade etmiş, ardından gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın öldürülmesi olayına Suudi devleti yetkililerinin karıştığı yönünde spekülasyonlar artmıştır. Prens in açıklamasından günler sonra bazı haber kaynakları, *"Türk yetkililerin gazetecinin son anlarına ilişkin ses kayıtlarını CIA Başkanı Gina Haspel'e dinlettiğini"* ifade etmiştir. Akabinde Türkiye, Kaşıkçı'yı 2 Ekim'de Suudi Arabistan'ın İstanbul konsolosluğunda öldürdüklerinden şüphelenilen 18 kişinin iadesini talep etmiştir. Davadan sorumlu savcı 31 Ekim'de yaptığı açıklamada, Kaşıkçı'nın konsolosluğa girer girmez boğularak öldürüldüğünü ve cesedinin parçalanarak yok edildiğini belirtmiştir (Economist, 2018). Sonrasında 2020 yılında Suudi Arabistan Ticaret Odaları Başkanı, *"Ankara ile Riyad arasındaki gerilimin iki ülke arasındaki ekonomik akışını engellediğine dair gelen haberler üzerine Türk ürünlerine boykot çağrısında bulunmuştur."* Ayrıca 2020 yılı başlarında iki ülke birbirlerinin bazı haber sitelerini engellemiştir. Suudi Arabistan Ticaret Odaları Başkanı yaptığı açıklamada *"Türk hükümetinin, ülkemize ve vatandaşlarımıza karşı devam eden hamasi tavırlarına cevap olarak, ithalat, yatırım veya turizm olsun, Türkiye'ye ait her şeyin boykot edilmesi her Suudi 'tüccar ve tüketicinin' sorumluluğu"* olduğunu ifade etmiştir (Reuters, 2020). 2021 yılında ise Türkiye'deki ekonomik göstergeler olumsuz yöne doğru evrilmiş, enflasyon hızlı bir şekilde yükselmiş ve Türk Lirası değer kaybetmiştir. Türkiye'nin bu ekonomik

durumu başta Orta Doğu ülkeleri ile olan ilişkiler ve diğer hususlardaki ilişkileri gözden geçirmesine temel hazırlamıştır ve bu bağlamda Türkiye-Suudi Arabistan arasında gerçekleştirilecek ikili diyaloga da kapı aralamıştır. Suudi Arabistan ise bu süre zarfında İstanbul'da devam eden Cemal Kaşıkçı cinayeti davasını kendi ülkesine devri taleplerini yoğunlaştırmıştır. Suudi Arabistan'ın bu girişimleri neticesinde Türkiye, Nisan 2022'de Cemal Kaşıkçı dosyasını Suudi Arabistan adli makamlarına devretmiştir (BBC Türkçe, 2022).

Uluslararası toplumda büyük ilgi gören Haziran 2022 tarihli Muhammed Bin Selman'ın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın davetlisi olarak gerçekleştirilen Türkiye ziyareti, Suudi Arabistan Kalkınma Fonu'ndan (PIF) Türkiye Merkez Bankası'na 5 milyar dolarlık mevduatın yatırılması anlaşmasının imzalanması ve iklim değişikliği bağlamında Suudi Arabistan'ın Yeşil Orta Doğu projesinin Ankara tarafından ilgi görmesi açısından değer teşkil etmiştir. Riyad'ın 2030 Vizyonu kapsamında yapacağı yatırımlara Türk girişimcilerin ilgisini beklemesi, ekonomik olarak ivme kazanacak yeni bir vizyonun habercisi olmuştur (Independent, 2022). Suudi Arabistan'ın Velihaht Prens Muhammed Bin Selman tarafından yerel bir modernleşme projesi olarak gündeme getirdiği 2030 Vizyonu'nu, temelde teknokrasi, milliyetçilik ve yeni ekonomi başlıklarının ele alındığı, Riyad'ın dünya siyasetinde kendini güncelleme gayesi taşıyan, lider odaklı bir süreç olarak ifade etmek mümkündür (Çinkara, 2023, s. 93). Gerilemeye giden petrole dayalı Suudi ekonomisinin olumsuz sonuçlarını önceden görerek, 2030 vizyonu kapsamında, kar edilen değil, kar eden ekonomi amacı ile yola çıkan Velihaht Selman, Riyad'ın 11 Eylül'den sonraki sert imajının "İlimli İslam" modeliyle daha da değişeceğini öngörmektedir (Duran, 2017, s. 10).

Suudi Arabistan, 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye'de yaşanan yıkıcı depremlerde Türkiye'ye birçok yardımda bulunmuştur. Kral Selman bin Abdulaziz ve Velihaht Prens Muhammed bin Selman depremin hemen ardından Türkiye'ye ulaştırılmak üzere öncelikle tıbbi malzeme içeren 90 tonluk yardımı Gaziantep Havalimanı'na göndermiştir. Riyad'ın gönderdiği 17 uçak miktarındaki yardımlar, ivedilikle deprem bölgesindeki Türk vatandaşlarına ulaştırılmıştır (Sputnik, 2023).

Temmuz 2023'de bir dizi ziyaret için Suudi Arabistan'a giden Hazine ve Maliye Bakanı Mehmet Şimşek ve TCMB Başkanı Hafize Gaye Erkan, Suudi Arabistan Maliye Bakanı Muhammed el-Cedan ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacminin 3,4 milyar dolar olduğunun vurgulandığı görüşmelerde, kısa vadede hedefi 10 milyar dolar, uzun vadede ise 30 milyar dolara çıkarmak olduğu belirtilmiştir. Türkiye'nin 2030 Vizyonu projelerinde ortaklık ve işbirliğine hazır olduğunun ifade edildiği ziyaret, Hazine ve Maliye Bakanı Mehmet Şimşek

ve TCMB Başkanı Hafize Gaye Erkan'ın birlikte gerçekleştirdikleri ilk yurtdışı resmi ziyaret olma özelliği taşımaktadır (Sabah Gazetesi, 2023). 2023 Eylül ayında Suud mevkidaşı *Majed Al Hogail ile görüşen Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı Mehmet Özbaseki ziyaretinde*; "Türkiye'de uygulamaya geçirilen akıllı şehir projeleri ile çağdaş, güvenli ve sağlam konut üretiminin önemini vurgularken, iki ülke arasında birlikte yapılacak işbirliği alanları konularında uzlaşmaya varıldığını ifade etmiştir (Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2023).

Gazze'de Filistin İsrail savaşının başlaması ile ortak masada yeniden bir araya gelen Ankara ve Riyad, İslam İş Birliği Teşkilatı ve Arap Birliği Zirvesi kapsamında, Gazze'ye yönelik saldırıların son bulması ve ateşkesin sağlanması için, Riyad'da birçok İslam ülkesinin katılımı ile yeniden buluşmuşlardır. Zirve, Kral Abdulaziz Uluslararası Konferans Merkezi'nde yapılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan görüşme; Filistin halkına yönelen saldırıların toplu katliam boyutuna ulaştığını, hastane, okul ve ibadethane gibi yerlerin zarar görmesinin kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. Suudi Arabistan Veliyaht Prensi Muhammed Bin Selman Bin Abdulaziz El Suud ile ikili görüşmede bulunan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Gazze'ye yönelik saldırı ve ateşkes için atılacak adımları ele almıştır (NTV 2023).

SONUÇ

Çalışmanın temel amacı doğrultusunda Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri kronolojik olarak incelenmiştir. Ak Parti'nin iktidara geldiği ilk günden itibaren genel olarak Suudi Arabistan ile Türkiye ilişkileri iyi yönde seyretmiş, karşılıklı adımlar atılmış, ekonomik, sosyal ve diğer birçok konuda onlarca antlaşmaya imza atılmıştır. Ancak "Müslüman Kardeşler Hareketi" ve Mısır'da yaşanan darbe sonrasında Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri kısmen gerilmiş, sonrasında yine belli bir strateji çerçevesinde devam etmiştir. Ancak 2018 yılında İstanbul'da Suudi yetkililerce yapıldığı belirtilen suikast sonucu, iki ülke arasında ipler tamamen kopmuştur. Sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde 2022 yılının başından itibaren iki ülke arasında rekabet yerini stratejik iş birliğine bırakmıştır. Türkiye'nin 28 Nisan 2022 tarihinde Ciddé'ye gerçekleştirdiği ziyaretle beraber iki ülke arasında yeni bir dönemin başladığı görülmektedir. Bu ziyarete karşılık olarak Riyad yönetimi Türkiye'ye iadeyi ziyaret gerçekleştirmiştir. Yapıcı ilişkiler kurmaya çalışan Türkiye, politikalarının olumlu sonuçlarını almış ve Haziran 2022'de Suudi üst düzey yöneticilerinin iade-i ziyareti, 2018-2022 yılları arasında Türk ürünlerine yapılan ambargoyu sona erdirmiştir. Görüldüğü üzere ilişkilerin kopma noktasına gelmesi, iki ülke için olumlu bir şekilde sonuçlanmamıştır. Bu durumdan ötürü, ikili ilişkilerin karşılıklı olarak kazan-kazan mantığı

çerçevesinde her geçen gün olumlu yönde gelişeceği, beklenen bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Orta Doğu, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra dene-yimlenen kabile, aşiret ve etnik köken temelli devletlerin varlığı, bilhassa petrol pi-yasasının etkisiyle son otuz yıldır tehlike altında bulunmaktadır. Sürdürülen dev-letlerarası ikili ilişkiler, kendini sadece ortak çıkarlar etrafında olumlu kılabilmiş, bölgesel karar verebilme yetisi ve ortaklaşması çoğunlukla mümkün olmamıştır. Bu da Orta Doğu'da toprak sahibi olmasa da diğer güçlü dünya devletlerinin bölge üzerindeki söz sahipliğini artırmış, kontrol hem politik hem de ekonomik olarak ve dolaylı yönden bölgede üs sahibi bu devletlerin elinde bulunmuştur. Günümüz dünyasının özellikle Orta Asya ve Türki Cumhuriyetler nezdinde pedagojik bir unsuru olan Türk Devletleri Konseyi örneğinde olduğu gibi, bölgenin kendi iç po-litika rejimlerini belirlemede, ekonomik unsurlarını idame ettirmede, sosyolojik hareketlilikleri kendi planlaması dâhilinde yapmada, dış unsurlardan bağımsız ve sadece dini veya bölgesel ortaklıkların öngörüldüğü alanlarda ortak bölge devletle-rinin kararlarına bağlı bir idari yapı ile yönlendiren değil, rehberlik eden konumda siyaset izlemesi bölge ülkeleri için mihenk taşı niteliğinde olacaktır. Bu bağlamda sadece bölge devletlerinin olduğu yeni bir siyasal pakt ile bölgenin tarihi süreçlerine ve hassasiyetlerine vakıf olan karar verici oluşum, Orta Doğu için dışarıdan bağımsız, kendi içerisinde ise öz eylem planlarını uygulayabilen bir coğrafya yaratmakta önem teşkil edebilir. Bu paktın kuruluşunda Türkiye ve Suudi Arabistan öncülük edebilir.

Bölgenin iki önemli gücü olan Türkiye ve Suudi Arabistan'ın karşılıklı olumsuz ilişkileri başta kendi ülkelerine olmak üzere bölgeye de olumsuz tesirde bulunduğu bu çalışmanın detaylarında görülmüştür. Bundan dolayıdır ki; iki ülkeye yeni bir politika olarak ortak bir paktın/kuruluşun kurulmasında öncülük yapması önerisi getirilmektedir. Bölgenin ortak çıkarları çerçevesinde, günü kurtarmaya yönelik po-litikaların üstünde bir politika anlayışıyla oluşturulacak olan kuruluşun, tüm üyele-rinin karşılıklı olarak birbirlerinin işlerine karışmamayı taahhüt etmesi, ülkelerin toprak bütünlüklerine karşı teminat vermesi, ülkelerin hassasiyetlerinin karşısında bulunmaması paktın temelini oluşturabilir. Ayrıca paktın içerisinde bulunan bütün ülkelerin eşit oy hakkına sahip olması, oy çoğunluğu yerine oy birliği ile kararlar ve-rilmesi, pakt içerisinde bulunacak olan ülkelerin birbirleriyle olan diyalogları genel olarak olumlu yönde seyredecektir. Bu husus ile ülkelerin ayrışmalara, kutuplaş-malara, gruplaşmalara, dış baskılara ve müdahalelere karşı "kapıyı kapatma refleksi" göstermesi olağan olacaktır. Böyle bir paktın kurulmasıyla öncelikle Türkiye-Suu-di Arabistan ilişkileri iktisadi ve askeri hususlarda "kazan kazan" politikasıyla bü-

yük kazanımlar elde edecektir. Kuruluşun/paktın içerisinde bulunmaya gönüllü/istekli bölge ülkelerinin de bölgenin başat iki ülkesinin öncülüğünde birçok kazanım elde etmeleri olağandır. Türkiye ve Suudi Arabistan hükümetleri, 2018-2022 yılları arasında yaşanan ve iki ülkeyi de birçok hususta derinden etkileyen olumsuz ilişkilerin neticesinde görmüş oldukları zararları kısa vadede “*kazan kazan*” politikasına geçmeleriyle birlikte bertaraf edebildiklerini görmüşlerdir. Bu hususla birlikte iki ülkenin öncülük edeceği bir pakt neticesinde uzun vadede hem iki ülkeye hem de bölge ülkelerine ve Orta Doğu coğrafyasına önemli kazanımlar getireceğini ön görmek olasıdır. Bu minvalde iki ülkenin ilgili yönetim erki ve teknokratları bu husus üzerinde düşünmeleri ve böyle bir adım atmaları yararlarına olacak gibi gözükmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose of the Study: Saudi Arabia, one of the largest countries in the Middle East, is one of the largest countries in the region in terms of both political and economic, population and surface area. According to 2023 data, Saudi Arabia, which surpasses other Middle Eastern countries with a Gross Domestic Product of 1.1 billion dollars, keeps its economic agenda alive in the region, especially with its oil and tourism resources. In this context, Saudi Arabia, whose relations with Turkey constitute a decisive role in the international arena, is a strategic partner whose relations with Turkey are of utmost importance in political and economic terms, and to which the results of conflict and non-conflict environments are sensitive and quick to react for the agenda of both countries. With over 28 million inhabitants, Saudi Arabia, neighboring Jordan to the northwest, Iraq to the north and northeast, Kuwait, Qatar, Bahrain and the United Arab Emirates to the east, Oman to the southeast and Yemen to the south, has been the main topic of this study as it is physically at the center of the frequently changing Middle East balances. Being one of the countries that can act in coordination to ensure balance in the region due to Turkey's proactive foreign policy and zero problem policy with neighbors, especially during the Justice and Development Party's rule, and with its state model that can guide the evolution of the regional political systems into a new era with the new era global policy vision developed with the 2030 Vision among the countries in the region, Saudi Arabia stands out as the country whose relations with Turkey are aimed to be examined in this study within the Ak Parti period.

Research Questions / Research Question/s: The main research question of this study is "What has been the course of Turkey-Saudi Arabia relations during the Ak Parti era?"

Literature Review: During the literature review, Turkey and Saudi Arabia relations were analyzed under the titles of Ottoman Empire-Saudi Arabia Relations (1745-1918), Turkey-Saudi Arabia Relations in the Republican Era (1923-2002), Saudi Arabia Country Profile, Republic of Turkey Country Profile and Turkey-Saudi Arabia Relations in the Justice and Development Party Period (2002-2023). In the study, which utilizes bibliographic sources and literature review methods in the collection of sources on the subject, especially under the titles of Ottoman Empire-Saudi Arabia Relations (1745-1918) and Turkey-Saudi Arabia Relations in the Republican Era (1923-2002), the contents of the historical period are progressing in a connected series in a way to be related and justified. As can be seen in the bibliography, in the literature reviews on the titles of Saudi Arabia Country

Profile, Republic of Turkey Country Profile and Turkey-Saudi Arabia Relations in the Justice and Development Party Period (2002-2023), foreign-language sources were utilized more in the study, and as can be seen in the bibliography, regional academic literature and studies were particularly utilized.

Method: From the 16th century until World War I, Saudi Arabia remained under Ottoman control and found its place in the Middle East with the recognition of the Wahhabi movement by the Saudi family since 1745. In the light of this historical situation, the study was grouped into three historical periods from 1745 onwards; the Ottoman Empire Period (1745-1918), the Republican Period (1923-2002) and the Justice and Development Party Period (2002-2023), respectively. In this study, where the main limitation is to examine Turkey-Saudi Arabia Relations during the Justice and Development Party Period, historical research method, descriptive research methods and document-based data analysis were used.

Conclusion: It has been observed that the processes of political tensions, which have been closed with increasing losses for both countries economically, have had a detrimental effect on the welfare of the countries and the stability of the region. It is a phenomenon encountered in many parts of the research that when closer cooperation and strategic partnerships are given more importance, more beneficial and constructive chapters are opened for Turkey and Saudi Arabia, which are among the largest economies and countries in the region. Especially after the murder of Jamal Khashoggi, the strained relations between Turkey and Saudi Arabia have left behind the mutual economic embargoes as a result of the positive steps taken, which has been a positive result for the economies of both countries, which have been shaken by the global economic balances that have been shaken by the recent recession. It is possible that the diplomacy of the two countries, where it is difficult to put commas and periods in the same place on the table and in the field regarding the Muslim Brotherhood movement, can give breaks at common points and act jointly with a win-win policy. As a result of these findings and outputs, the study proposes a political union that can be a cornerstone for the countries of the region to follow a policy that is independent from external factors and that can guide, not direct, with an administrative structure that depends on the decisions of the common regional states in areas where only religious or regional partnerships are envisaged, in determining the region's own internal policy regimes, in maintaining its economic elements, in making sociological movements within its own planning, with a pact managed by the two countries' leadership strategy. It is concluded that with the establishment of such a pact, first of all, Turkey-Saudi Arabia relations

will gain great gains in economic and military issues with a “win-win” policy, and it is highly probable that the countries of the region that are willing/willing to be in the pact will gain many gains under the leadership of the two leading countries of the region.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazar Katkıları: Muhammed AKSU ve Nazım FATSA, çalışmanın tüm bölümlerinde ve aşamalarında katkı sağlamışlardır. Yazarlar esere eşit oranda katkı sunmuştur.

Çıkar Beyanı: Yazarlar ya da herhangi bir kurum/ kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, the Journal of Public Administration and Policy has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Author Contributions: Muhammed AKSU ve Nazım FATSA have contributed to all parts and stages of the study. The authors contributed equally to the study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı. (2015). *Turkey Declares Day of Mourning for Saudi King*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkey-declares-day-of-mourning-for-saudi-king/81249>.
- Ataman, M. (2009). "Türkiye Suudi Arabistan İlişkileri Temkinli İlişkilerden Çok Taraflı Birlikteliğe." *Orta Doğu Analiz* 1(9), 72–80.
- Ataman, M. (2012). "Turkey and Saudi Arabia: Newly Discovered Partners?" *SETA Policy Brief* 57.
- Ayhan, V.. (2010). "Geçmişten Geleceğe Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri." *Ortadoğu Analiz* 2(23), 25–35.
- CIA. (2023, 06 15). Saudi Arabia. Erişim Adresi: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/saudi-arabia/#military-and-security>.
- Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2023). *Bakan Özhaseki, Suudi Arabistan Mevkidaşıyla Görüştü*. Erişim Adresi: <https://csb.gov.tr/Bakan-Ozhaseki-Suudi-Arabistan-Mevkidasiyla-Gorustu-Bakanlik-Faaliyetleri-38798>.
- BBC Türkçe. (2022, 04 07). *Kaşıkçı Cinayetini Dünyaya Duyuran Türkiye, Davayı Suudi Arabistan'a Devretme Noktasına Nasıl Geldi?* Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce>: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61021439>.
- BBC. (2013). *Erdoğan'dan Batı'ya 'Mısır Darbesi' Eleştirisi*. Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/07/130705_misir_cuma_gosteri.
- Bostancı, Mustafa, (2017). Türk-Suud İlişkilerine Katkısı Bakımından Kenan Evren'in Suudi Arabistan Ziyareti. *Sosyal Bilimler Metinleri Dergisi*, 1, 105-119.
- CNN. (2010). *Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Kral Faysal Vakfı Tarafından Verilen 'Kral Faysal Uluslararası Ödülü'nü Aldı*. Erişim Adresi: <https://www.Cnnturk.Com/Dunya/Erdogana-Kral-Faysal-Uluslararası-Odulu>.
- Çınkara, G.. (2023). "Prens Muhammed Bin Selman'ın 2030 Vizyonunu Anlamlandırma : Suudi Arabistan 'da Teknokrasi , Milliyetçilik ve Yeni Ekonomi Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi 11(36), 93–121.
- Diwan, K. S. (2017). "The Future Of The Muslim Brotherhood In The Gulf." *POMEPS Briefings* 31(November), 60–62.
- Duran, B. (2017). "Suudi Arabistan'da Neler Oluyor?" *Açık Medeniyet* 10–11.

- The Economist. (2018). "How the Killing of Jamal Khashoggi Affects Turkish-Saudi Relations." *The Economist*.
- Ekşi, M. (2017). "Regional Hegemony Quests in the Middle East from the Balance of Power System to the Balance of Proxy Wars: Turkey as Balancing Power for the Iran - Saudi Rivalry." *Gazi Akademik Bakış* 133–56. doi: 10.19060/gav.379597.
- Ellithy, A. M. H. (2015). "Turkish-Saudi Relations: From A Regional Perspective in The Period From 2003 Until 2013." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: ODTÜ.
- Görcüer, R., Büyükbaş, H. (2022). Tarihsel Çerçeve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri ve Dış Politikaya Yansıması. *Erciyes Akademi Dergisi*, 36(4), 1973-2005.
- Gul, A., Rizwana K., and Syed A. H. (2021). "Iran and Saudi Arabia's Strategic Rivalry and the Middle Eastern Security: An Assessment." *Liberal Arts and Social Sciences International Journal (LASSIJ)* 5(2), 17–19. doi: 10.47264/idea.lassij/5.2.2.
- Habibi, N. (2023). "Turkey's Economic Crisis and Erdoğan's Multiple Rapprochement Initiatives." (152).
- Harrison, R. (2014). "Towards a Regional Strategy Contra ISIS." *The US Army War College Quarterly: Parameters* 44(3). doi: 10.55540/0031-1723.2726.
- Independent. (2022). "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Dünü ve Bugünü." Erişim Adresi: <https://www.indyrturk.com/node/648166/yazarlar/t%c3%bcrtkiye-suudi-arabistan-ili%c5%9fkilerinin-d%c3%bcn%c3%bc-ve-bug%c3%bcn%c3%bc>.
- İnalçık, H. (1986). "Tarihi Perspektif İçinde Arap-Türk İlişkileri (1260-1914)." *TAIV Yayınları* 9(6), 205–14.
- İnan, M. Y. (2023). "Role Conceptions and Leadership Rivalry in the Middle East: Transforming Turkey, Saudi Arabia, and Gulf Relations." *Türkiye Orta Doğu Çalışmaları Dergisi* 10(1), 45–63. doi: 10.26513/tocd.1260621.
- Jawad, K. M., Abbas, S. and Esmael. A. A. (2019). "Saudi-Turkish Relations During The Reign Of King Salman Bin Abdul Aziz. Motivations And Challenges M." *Jurnal Penelitian Pendidikan Guru Sekolah Dasar* 6(August):2900–2924.
- Koloğlu, O. (2007). *500 Years in Turkish – Libyan Relations*.
- Lacroix, S. (2018). "Saudi Arabia's Muslim Brotherhood Predicament." *POMEPS Briefings* 31(November):51–53.
- Lewis, B. (2021). *Ortadoğu: İkibin Yıllık Ortadoğu Tarihi*. Ankara: Arkadaş Yayınevi

- NTV. (2023). "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Riyad'da Gazze Diplomasisi." Erişim Adresi: https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/cumhurbaskani-erdogandan-riyadda-diplomatik-gorusmeler,bgqbspkaekmtgvthpc_ucg/z4xcts0y6kاتفny-lwgvhw.
- Özev, M. S. (2016). "Siyasi Ekonomik Çıkarlar Ve Kimlik Politikaları Çerçevesinde 1929-2015 Arası Türkiye - Suudi Arabistan İlişkileri." *International Journal Of Political Sciences* 2(2):11–28.
- Phillips, C. (2011). "Eyes Bigger Than Stomachs: Turkey, Saudi Arabia And Qatar In Syria." 1–20.
- Reuters. (2020). "Saudi Business Leader Calls for Boycott of Goods from 'hostile' Turkey."
- Sabah Gazetesi. (2023). "Şimşek ve Erkan Suudi Arabistan'da." Erişim Adresi: <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/simsek-ve-erkan-suudi-arabistanda-6546264>.
- Shoaib, M. (2015). "Evolving Saudi Foreign Policy." *Journal Os Strategic Affairs* (March):42–83.
- Siddiqa, A. (2019). "Saudi – Israeli Nexus : Implications For Iran." *Center for Iranian Studies in Ankara (İRAM)* (May):15.
- Sputnik. (2023). "Suudi Arabistan'dan Türkiye ve Suriye'deki Depremzedeler İçin 17. Yardım Uçağı." Erişim Adresi: <https://sputniknews.com.tr/20230618/suudi-arabistandan-turkiye-ve-suriyedeki-depremedeler-1cin-17-yardim-ucagi-1072592745.html>.
- Tüylüoğlu, E. (2019). "Kamu Diplomasisi Tekniğı Olarak Kültürel Diplomasi: Suudi Arabistan Krallığı'nın Türkiye'deki Kültürel Diplomasi Faaliyetleri."
- Ulutaş, U. (2010). "Turkey-Israel: A Fluctuating Alliance." *SETA Policy Brief* 1–11.
- Umar, Ö. O. (2010). "Cumhuriyet Döneminde Atatürk 'ün Orta Doğu Politikası." *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 6(2):47–83.